

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN MEÂLİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİN İZAHI*

Yrd. Doç. Dr. Halis DEMİR**

Özet: Kur'ân-ı Hâkim ve meâl-i Kerîm, Hasan Basri Çantay'ın izahlı Kur'an tercümesidir. Bu çalışmada Çantay'ın bazı ahkâm âyetlerini izahı incelenmiştir. Meâlde bazı ahkâm âyetlerine, fikhin; ibâdât, muâmelât ve ukûbâtla konularına temas etmemiş, bazılarında da çok kısa izah getirmiştir. Çantay İslâm'ın şartlarıyla ilgili çeşitli âyetlere izahlar getirmiştir. Namaz kılmayı açıklamış; namazın farziyeti, vacipleri, sünnetleri vb. konularda izah yapmamıştır. Hacc ibadetıyla ilgili malumat vermiştir. Oruçla ilgili ahkâm âyetlerinin fikhî hükümlerine temas etmemiştir. Zekât kalemleriyle ilgili tartışmalara girmemiştir. İçki yasağının haram kılınmasının safhalarını anlatmış, fakat nesh konusuna yer vermemiştir. İdare, hukuk ve siyasetle alakalı âyetlere temas etmemiştir. Buna karşılık, âyetlerin ahlak bakımından izahlarına daha çok yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm, Çantay, Nesh, Namaz, Celaleyn.

Explanation of Judicial Verses in the Translation of Hasan Basri Çantay

Abstract: *Kur'an-ı Kerim and meâl-i Kerim* is the Qur'an translation of Hasan Basri Çantay. This article examines some judicial Verses of this work of Çantay, In this work, he did not deal with some subjects of Fiqh such as worship, transactions, and retributions, and sometimes gave very little explanations about them. Çantay interprets articles of Islam through various verses. He explains the Prayer and obligation, incumbent and traditions of Prayer. He gives information about Pilgrimage. He did not touch on verdicts of the judicial Verses about Fasting. He did not deal with from what and to who Almsgiving can be given. Çantay describes the stages of forbidden of alcohol but does not deal with Nesh. Çantay did not mention Verses which are related with administration, Law and politics. On the other, hand he deals mostly with the ethical explanations of these Verses.

Keywords: Judgments, Çantay, Nesh, Prayer, Celaleyn/ Jalaleyn.

1. HAYATI

Hasan Basri Çantay,1887'de Balıkesir'de doğdu. Arapça ve Farsça öğrendi. Hukuk, iktisat ve maliye alanlarında kendini yetiştirdi. ¹ 1. Dünya savaşında Balıkesir'de Ses Gazetesini çıkardı, memleketin çeşitli yerlerine gönderdi. Milli Mücadele'de halkı Kuvayı Milliye yanında mücadeleye davet etti.²

* Bu makale, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 19.09.2014-21.09.2014 tarihlerinde Balıkesir'de düzenlenen Vefatının 50. yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu'nda sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, halisdemir2005@my.net.com

1 Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1994;Nesimi Yazıcı, "Hasan Basri Çantay ve Ses Gazetesi", *Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi Sempozyumu*, 1993, s. 3.

2 Uğur, s. 10.

I. Büyük Millet Meclisi'ne Balıkesir milletvekili olarak girdi.³ Nakşî şeyhi Mustafa Nâkî'ye sonra da Abdülaziz Mecdi Tolun'a intisab etti. 1924-1946 yılları arasında siyasetten uzak yaşadı.⁴ M. Akif Ersoy'un yakın dostudur. İstiklal Savaşı Şehitlerinin çocuklarına hizmet veren Şehit Çocukları Yuvası müdürlüğü görevinde bulundu.⁵ Türkçe, edebiyat ve arapça öğretmeni olarak çalıştı. Sırat-ı müstakim,⁶ Sebilürreşad⁷ ve İslâm Dergilerinde yazılarını yayınladı.⁸

2. KUR'ÂN-I HÂKİM VE MEÂL-İ KERİM VE KAYNAKLARI

Hasan Basri Çantay'ın hazırladığı, Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm izahlı Kur'an tercümesidir. Üç cilt halinde basılmıştır. Sayfa numarası ilk ciltten itibaren verilmiştir, 1250 sayfadır. Kitapta, 6863 adet izah vardır. Âyetlerde verilen izah notları her sûrede müstakildir. Kitapta kavram ve isim indeksleri ile bir fihrist bulunmaktadır.

Çantay, sûrelerin girişinde sûrenin nerede indiği ve kaç âyet olduğunu kaydetmektedir. İzahlarda sebep-i nüzûllere yer vermektedir. Âyetlerde işaret edilen peygamberlerin hayatı ve siyerle alakalı konuları izah kısmında teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Peygamber hakkında ismet sıfatına yakışmayacak bilgilere eleştiriler getirmektedir.⁹ Hadis iktibaslarında sadece hadis kitabının ismini vermekte, hadisin bulunduğu bab ve hadis numarasıyla ilgili bilgilere yer vermemektedir. Dergilerdeki makalelere atıfta; cilt, sayı ve sayfa numarasını vermektedir. Çağdaşı olan Muhammed Hamdi Yazır, Kamil Miras ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi âlimlere atıfta bulunurken saygılı bir dil kullanmaktadır. İktibasta bulunduğu kaynakları bazen eser, bazen de müellif isimleriyle vermekte, bazı bilgilerin kaynağını ise vermemektedir.¹⁰ Müellifin imla ve noktalama işaretlerini kullanımını kendisine haktır.

3 Hasan Basri Çantay'la alakalı çalışmalar için bkz., Yunus Özdamar, *Hasan Basri Çantay ve Kur'an-ı Hakim ve Meâli-i Kerim adlı Meâlî ile Kur'an Yolu Tefsiri'ndeki Sosyal Meselelere Yaklaşımlar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006; Abdullah Yılmaz, *Hasan Basri Çantay ve Meâlî-i Kerim'indeki Tefsir Kısımlarının Analizi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007; Muhammed Gündoğdu, *Hasan Basri Çantay'da Din ve Toplum*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 48; Sadık Erenbaş, *Hasan Basri Çantay'ın Tefsir İlmindeki Yeri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006; İbrahim H. Karslı, *Hasan Basri Çantay'ın meâlî-i Kerim'deki Tercüme Metodu*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 6; Sayı: 13, (2002), ss: 153-182; Emin Işık, "Hasan Basri Çantay", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 218-219.

4 Gündoğdu, 44-45; Mustafa Taki Efendi'den; "Büyük sufi, yüksek âlim, arif bir zat" diye bahseder. Çantay, II, 755.

5 Uğur, 3, 19.

6 Sırat-ı müstakim, Mehmed Akif'in başyazarlığında Eşref Edip tarafından yayınlanan bir dergidir. Bkz. Efe, Ahmet, "Sebilürreşad", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 251-253.

7 14 Ağustos 1324'te Osmanlıca olarak yayın hayatına başlamış, haftalık dergidir. 183. Sayısında adı Sebilürreşad olarak değiştirilmiştir. Mayıs 1948 yılından itibaren 359 sayı yayınlanmıştır. Yazıları şu başlıklarda toplamak mümkün: Tefsir, hadis, sosyal bahisler, felsefe, fıkıh, edebiyat, tarih, siyer, eğitim, ahlak, hutbe, İslam devletlerinden haberler, siyaset, mektuplar, iman esasları, ihtida hikâyeleri, Osmanlı'nın yıkılışı, komünizm tehlikesi, dünya Müslümanlarından haberler, masonluk, batıllaşma, batıllaşma, vakıflar. Bkz. Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1991, VIII.-IX

8 Gündoğdu, 48; Uğur, 49.

9 Mesela Davud (a.s) ile alakalı koyun olayı için bkz. Çantay, II, 811-813; Sâd, 38/23; Yusuf (as)'ın Züleyha'ya yönelik mesine dair bkz. Çantay, I, 350, Yusuf, 12/24.

10 Örneğin; Yunus suresi 91. Âyetin tefsirinde, "*Tahriru'l-murad*" adlı Hacı Mehmet Fevzi Efendi'ye ait eserin

Çantay; Fıkıhla ilgili yedi, hadisle ilgili otuz yedi, tefsirle ilgili otuz, siyerle ilgili beş, sözlüklerden beş, ahlak/tarikatla ilgili yirmi iki, tabakatla ilgili dört, kelamla ilgili üç kaynağa atıfta bulunmuştur. Meâlde atıfta bulunduğu eserlerde ilk sırayı 3544 atıfla Celaleyn almaktadır.¹¹ Fikhî konuları da içine alması bakımından Reddu'l-muhtâr'a,¹² Büyük İslâm İlmihali'ne¹³ ve Hacı Muhammed Zihni'nin¹⁴ Kitabü's-salât isimli eserine atıf yapmıştır.¹⁵ Çantay'ın çok atıf yaptığı eserlerden birisi tasavvufî tefsir olan el-İbriz'dir.¹⁶

Ahkâm âyetlerinin izahında kaynak gösterdiği eserler yoğunlukla Celaleyn, Envârü't-tenzil, Medârikü't-tenzil, Envârü't-tenzil ve Esrâri't-te'vil'dir. Bu tefsirlerden Celaleyn, Muhammed bin Ahmed el-Mahalli(864/1459) ve Abdurrahman bin Ebû Bekir es- Suyuti(911/1505)'nin yazdığı bir eserdir. Kuran'ı, Kuran'la ve Sünnetle açıklayan bir tefsirdir. Âyetlerin nüzül sebebi belirtilmiştir. Kelimeler eş anlamları ve âyetlerdeki kalıplarıyla açıklanmıştır. Tefsirde, sarf ve nahiv ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Eserde neshe yer verilmiştir.¹⁷

Medârikü't-tenzil, Ebû'l-Berekat en-Nesefi'nin (710/1310) ana kaynağı Zemahşeri'nin el-Keşşafı olan tefsir kitabıdır. Bir dirâyet tefsiri olan Medârikü't-tenzil'de hadislere, sahabe ve tabiin görüşleriyle rivâyet malzemesine geniş ölçüde yer verilmiştir. Görüşlerine başvurulmuş sahabilerin başında Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud, tabiinlerin başında ise Hasan-ı Basri, Mücahid b. Cebr ve Kattade gelmektedir. Ebû Hanife, Ebû Yusuf, imam Muhammed ve Zufer'in görüşlerini nakletmekle yetinmiştir. Mâlikî ve Şafîî mezheplerinin görüşlerini zikrettiği de olmuştur.¹⁸

Envarü't-tenzil, Abdullah b. Ömer Beyzâvî'nin (685/1286) eseridir. Beyzâvî, müfessir ve Şafîî fakihidir. Bir icaz harikası kabul edilen eseri onun tefsirciliğini gösteren önemli kaynaktır. Beyzâvî, kendisinden önce yazılmış olan tefsir kitaplarını özetlemiş, âyetlere getirdiği yorumlar yanında dil kaidelerine dayanarak yaptığı açıklamalarla da büyük bir müfessir olduğunu göstermiştir. Şu noktalarda eleştiril-

kaynağını matbaa, basım tarihi ve sayfa nosunu vermektedir. Bkz. Çantay, I, 78. M. Hamdi Yazır'ın tefsirine yaptığı işaretleri kaynak olarak göstermektedir. Bkz. Çantay, I, 78.

11 Bkz. Yılmaz, 88 vd.

12 Müellifi İbn Abidin Muhammed Emin b. Ömer (1252/1836). Eser, Haskefi'nin (1088/1677) *ed-Dürü'l-muhtâr* adlı şerhinin haşiyesidir. Bkz. Özel, 356-357.

13 Ömer Nasuhi Bilmen (1883/1971), Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Diyanet İşleri başkanıdır. Bkz. Yaran, Rahmi, "Ömer Nasuhi Bilmen", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 162.

14 Mehmed Zihni Efendi (1846/1913), Osmanlı âlimi ve müderrisidir. Osmanlı eğitim politikalarının belirlenmesinde çalışmıştır. *Nimet-i İslam İlmihali*, itikât, ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularını muhtevidir. Bkz. Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslam*, Milsan, İstanbul 1986; Hulusi Kılıç, "Mehmed Zihni Efendi", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 542.

15 Erenbaş, 36 vd.

16 Ahmed b. Mübarek, tefsir sadedinde şeyhi, Hızırıyye tarikatı kurucusu, Faslı Abdulaziz Debbağ (1132/1720)'dan nakiller yapar. Komisyon, "Abdulaziz Debbağ", *DİA*, İstanbul 1988, I,188. Bkz. Çantay I, 140, 151, 94, 223, 229, 250, 278, 291, 350.

17 Ali Akpınar, "Tefsir'ul-Celaleyn", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 294; Ahmet Özel, *Hanevî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013 (Eşlül), 440, 447.

18 Mustafa Öztürk, "Medariku't- Tenzil ve Hakaiku't-te'vil", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 308-309.

miştir: Âyetlere verdiği manalar birbiriyle çelişmekte ve bazı hatalar ihtiva etmektedir. Zayıf hadislere yer vermiştir. Âyetleri felsefi yorumlara tabi tutmuş, Kur'an'ı rey ile açıklamış, rivâyet yolunu terk etmiştir. Mecaz ve kinayelere dayanarak yaptığı bazı te'viller sebebiyle Sünni tefsir çizgisinden çıkmıştır. İsrailiyat'a yer vermiştir.¹⁹

Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vil, müellifi Şeyhzade (950/1543) tefsirci ve fakih-dür, İzmit'lidir. Beyzâvî'nin Envârü't-tenzil ve Esrârü't-te'vil'ine yazdığı haşiye ile şöhereulaşmıştır.²⁰

3. KUR'ÂN-I HÂKİM VE MEÂL-İ KERÎM VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Ahkâm âyetleri, ya içinde ahkâm âyetlerinin bulunduğu tasrih edilmiş ya da istinbat yoluyla hüküm çıkarılmış âyetlerdir. Ahkâmü'l-Kur'an ise ibâdât, muâmelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortakdadır.²¹

Çantay, ahkâm âyetlerine izah getiriyor mu? Çantay'ın ahkâm âyetlerine yaklaşımı nasıldır? Bu çalışmada bu gibi soruların cevabını ortaya koymayı amaçladık. Çantay'ın ahkâm âyetlerine yaklaşımını genel olarak, bazı usul-i fikh kavramlarını kullanması, meâlinde ağırlıklı olarak yer verdiği konularla ilgili örnekleri ortaya koymaya çalıştık. Araştırmanın ilerleyen safhasında müellifin bazı ahkâm âyetlerini fikhî bakımdan izah etmediği anlaşıldığından dolayı bu yaklaşımın muhtemel sebepleri üzerinde de durduk.

Meâli incelememizde, Abdurrahman bin Muhammed el-Asimî (1312/ 1392) tarafından yazılmış olan *el-İtmam bi cem'i âyâti'l-Kur'an* (Riyad, 2009) isimli kitabı esas aldık. Çantay'ın mealinde; taharet, namaz, zekât, savm, hacc, cihad, bey', vesâyâ, ferâiz, nikâh, talak, cinâyât, hudûd, irtidât, et'ime, kazâ ve şehâdet başlıkları altında tekrarlar çıkarıldığı takdirde 255 ahkâm âyetini ele aldığını görmekteyiz. Bu çalışma-da Çantay'ın görüş naklettiği eserleri [ ] içerisinde verdik.

3.1.İbadetler

Bu bahiste abdest, gusül, teyemmüm, necasetin giderilmesi başlıkları altında toplanabilecek konulardaki âyetlerin izahına bakılmıştır. Sonra İslam'ın şartlarından namaz, hacc, oruç ve zekât konularındaki ayetlere getirdiği izahlar incelenecektir.

19 Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzavî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 100-103.

20 Erdoğan Baş, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 97-98, "Şeyhzade" İstanbul 2010,

21 Bkz., Bedrettin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an", *DİA*, İstanbul 1998, I, 551-552. meâli incelememizde, Abdurrahman bin Muhammed el-Asimî (1312/ 1392) tarafından yazılmış olan *el-İtmam bi cem'i âyâti'l-Kur'an*, Riyad 2009. isimli kitabı esas aldık. Kitap; Taharet, namaz, zekât, savm, hacc, cihad, bey', vesâyâ, ferâiz, nikâh, talak, cinâyât, hudûd, irtidât, et'ime, kazâ ve şehâdet başlıkları altında tekrarlar çıkarıldığı takdirde 255 ahkâm Âyeti ihtiva etmektedir.

3.1.1. Temizlik

Temizlik konusunda müellifin nadir izahlarından birisi Müddessir sûresi 74/4. âyeti üzerinedir. Âyetin meâli şöyle verilmiştir²²; “*Elbiseni (bundan sonra da) temizle (mekde devam et)*.”²³ Konuyu izah olarak Çantay şu cümlelere yer verir: “Necasetten iki korun “Celaleyn”. Zira taharetsiz namaz sahiyh olmaz. O, namaz için farz, namaz harici için de mesnundur.” [Beyzavî, Medârik.]”²⁴ Âyetteki taharet ifadesiyle namaz hakkında bir alaka kurar, fakat fikhî izaha girmez.

3.1.2. Teyemmüm

Teyemmümle alakalı olarak ilgili âyetin meâlinde Hanefi mezhebinin niyet konusundaki ictihadını belirtmektedir. Maide sûresi 5/6. âyetinin meâli şöyledir: “... *su da bulamamışsanız o vakit tertemiz bir toprakla teyemmüm edin, binâenaleyh (niyyetle) ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah, sizin üzerinize bir güçlük yapmayı dilemez, fakat iyice temizlenmenizi ve üstünüzdeki ni'metinin tamamlanmasını diler. Tâki şükredersiniz.*”²⁵ Teyemmümde niyet Hanefilere göre farzdır.²⁶ Çantay, teyemmümün alınışı ve hükmüyle alakalı konulara temas etmemiş fakat niyeti izah sadedinde bilgi olarak vermiştir.

3.1.3. Namaz

Namazla ilgili olarak Hacc sûresi 22/77. âyetinin meâli şöyledir: “*Ey iman edenler, rükû' edin, sücûd edin. (Diğer sûretlerle de) Rabbinize ibâdet edin, hayır işleyin. Tâki umduğunuza nail olasınız.*”²⁷ Çantay, bu âyetin izahında, “Namazın en büyük rükünleri rükû ve sücûd olduğu için namaz bunlarla ifade buyurulmuştur.” [Beyzavî, Celaleyn] kaydına yer vermiştir.²⁸ Böylece namazın iki rükününü izahta tasrih etmiştir.

Namazın vakitlerinin geçtiği İsra sûresi 17/78. âyetinin²⁹ meâli şöyledir: “*Güneşin (zeval vakfında) kayması ânından gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (öylece edâ et). Çünkü sabah namazı şahidlidir.*” Çantay âyette geçen bazı kelimelerden namaz vakitlerini tespit etmektedir: “dulûkuş-şems” öğle ve ikinci namazlarını, “gasaki'l-leyl” de akşam ve yatsı namazlarını ifade etmektedir. Asıldaki “Kur'ân'el-fecr” den murad sabah namazıdır. “Zıkr-i ba'z irade-i amm” kabilinden mecâzdır. Nitekim Cenab-ı Hak muhtelif âyetlerde namazı onun rükünleri ve fiilleri ile ifade buyurmuştur. Burada “Kur'ân” kıraat demektir. Sabah

22 Karşılaştırma imkânı bakımından bazı âyetlerin Arapçaları dipnot şeklinde verilmiştir.

23 وَتَيَابِكَ فَطَهَّرُهُ

24 Çantay, III, 1110.

25 فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَسْكَنَ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

26 Ferhat Koca, *İslam İbâdet Esasları*, Ankara 2013, s. 100.

27 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

28 Çantay, II, 613.

29 أَمِمْ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

namazının bu kelime ile beyanı o namazda kıraatin uzatılması lüzumuna işarettir. Nitekim sünnet-i seniyye de bu sûretle vaaki'dir. [Razi]³⁰ Çantay genel olarak kaynağıyla beraber bu bilgileri vermekle yetinmiş, namaz vakitleri hakkındaki ihtilaflar, vakitlerin ilk ve son anları, vakitlerin tesbiti ve mekruh vakitler gibi teferruatlara girmemiştir.

Cuma ezanı, Cuma sûresi 62/9. âyetinde geçmektedir.³¹ Âyetin meâli şöyledir: “*Ey iman edenler, cum'a günü namaz için çağrıldığı (nız) zaman hemen Allâhu zikretmeye gidin. Alış verşi bırakın. Bu, bilerseniz, sizin için çok hayırlıdır.*” Çantay âyetin izahında, ezandan muradın imamın hutbe için minbere oturduğu vakit okunan iç ezan olduğunu kaydeder ve konuyla ilgili hadisi verir. Arkasından bu ezanın Hz. Osman döneminde ihdas edildiğini, bu konuda sahabenin icmâanın hâsıl olduğunu ifade eder.³²

Namazın farzlarından birisi setr-i avrettir. Âraf sûresi 7/13 âyetinde mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Ey Âdemoğulları, her meşicid huzurunda zînetinizi alın (giyin). Yeyin, için, israf etmeyin. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez.*”³³ Çantay bu âyet için izah olarak şu bilgilere yer verir: “Avretlerinizi örtmek için libasınızı giyin. Cahiliyyetde Arab kabileleri beyti çıplak tavaf ederlerdi. (...) bununla beraber her müslümanın namazını en güzel ve temiz bir hey'et ve kıyafet içinde kılması da sünnet-i seniyye icabıdır. [Bezvâvî, Şeyhzâde]”³⁴ Böylece Çantay, setr-i avretin mahiyetiyle alakalı fikhî hükümlere yer vermemiş olayın ehemmiyetini ortaya koymuştur.

Yine namazla ilgili, Bakara sûresi 2/238. âyetinin³⁵ meâlini şöyle vermiştir: “*Namazlara ve orta namaza (vakıflarında rükünleri ve şartları ile) devam edin. Allahın (dîvanına) tam huşu' ve taatle durun.*” Çantay, izahta şu ifadelerle yer vermiştir: “İmam-ı A'zâm (Ebû Hanife) Hazretlerine göre orta namaz ikindi namazıdır. Ekseriyet de bu ictihaddadır. Çünkü Resulullah sallellâhu aleyhi ve sellem “Hendek muharebesi” günü “*Düşmanlar bizi orta namazdan, ikindiden alıkoydular*” buyurmuştur. (İbn Hacer diyor ki “Bu hadis Kütüb i sittede hazreti (Ali) radiyallâhu anhdan rivâyet edilmiştir.” Bu babda başka raviler de vardır.”³⁶ Çantay, sadece Ebû Hanife'ye nisbet edilen ictihada temas etmiş, konuyla ilgili bir hadisi de istidlal etmiştir. Bu yaklaşımdan Ebû Hanife'nin ictihadını benimsediğini çıkarmak mümkündür.

Namazın farzlarından istikbâl-i kible ye işaret eden âyetlerden birisi olan Bakara sûresi 2/144. âyetin³⁷ meâli şöyledir: “*Biz, yüzünü (vahye intizaar ve iştiyakından)*

30 Çantay, II, 522.

31 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

32 Çantay, III, 1043.

33 يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

34 Çantay, I, 219.

35 حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

36 Çantay, I, 64.

37 قَدْ نَزَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الْأَذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

çok kerre göğe doğru evirib çevirdiğini muhakkak görüyoruz. Şimdi seni herhalde hoşnud olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. (Namazda) yüzünü artık Mescid-i haram tarafına (Kâ'be semtine) çevir. (Ey Müminler,) siz de nerede bulunursanız (namazda) yüzlerinizi o yana döndürün. Şüphesiz ki kendilerine Kitab verilenler bunun Rablelerinden gelen bir gerçek olduğunu pekiyi bilirler. Allah onların yapacaklarından gaafil değildir.” Çantay âyete, “Kıblenin tahvili keyfiyetinin”³⁸ şeklinde izah getirmiş fakat Kibleye yönelme vs. ahkâmı alakalı bir bilgi vermemiştir.

Namazın farzlarından iftitah tekbirinin istidlal edildiği³⁹ Alâ sûresi 87/14-15 âyetlerin⁴⁰ meâli şöyledir: “*Hakıykat iyi temizlenen ve Rabbinin adını zikredib de namaz kılan kimse umduğuna erişmiştir.*” Çantay’ın izahına göre, “İftitah tekbirinin vücûbuna bununla istidlâl edilmiştir”. [Medarik]⁴¹ Kaydını düşmüştür.

Namazda kıraât konusunda istidlal edilen âyetlerden birisi olan Âraf sûresi 7/204. âyetinin⁴² meâli şöyledir: “*Kur’an okunduğu zaman derhal onu dinleyin, susun. Taki (Allah’ın rahmetiyle) esirgenmiş olasınız.*” Çantay âyet hakkında şu izahı vermiş-tir: “...İmam (Hasen) e ve ehl-i zaahire göre bu âyetin hükmü âmm. Yani gerek namazda, gerek namaz haricinde Kur’an tilavet olunurken dinlemek ve susmak vacibdir, farzdır. Bir rivâyete dayanan diğer bir kavle göre de bu âyet ancak namazda söz söylemenin haram olduğunu beyan etmek üzere nazil olmuştur. İmam namazda gerek sirren, gerek cehren Kur’an okurken cemaatin okumayıb susması ichtihadında İmam-ı A’zâm (Ebû Hanife) hazretlerinin mesnedi bu âyeti kerimedir. Maamafih bu ictihada muhalif icthatlarda bulunan diğer imamlar da buna istinad etmişlerdir. Bu babdaki tafsiyat fıkıh kitaplarındadır.”⁴³ Çantay, konuyla ilgili genel bir ictibasta bulunmakta, teferruatı fıkıh kitaplarına havale etmektedir.

Korku namazının beyan edildiği Bakara sûresi 2/239. âyetinin⁴⁴ meâli şöyledir: “*Fakat (muhaarebe, su baskını ve benzerleri gibi bir tehlikeden) korkar (ak hakkın dîvânına tam huşu’ ve taatle durmak imkânını bulamaz) sanız o halde (namazı) yürüyerek, yahud süvari olarak (Kibleye veya her hangi bir semte karşı) kılın (bırakmayın). (Tehlikeden) emîn (ve salim) olduğunuz vakit ise yine Allahı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o vech ile, anın.*” Çantay’ın izahına göre “Havf namazı” (İmam Şafîî) ye göre muharebe kızışib da başgöz açmıya imkân kalmazsa hayvan üstünde olsun, yürüyerek olsun, Kibleye karşı olsun, başka semtlere karşı olsun “imâ(= işaretle)” namaz kılmak lâzımdır. İmam-ı A’zâm (Ebû Hanife) ye göre ise öyle hallerde yaya olanlar namazını te’hir ile kaza etmelidirler. Çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve selem Hendek muhaarebesi günü öğle, ikinci ve akşam namaz-

38 Çantay, I, 42.

39 Mevsili, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta’lîl’-muhtar*, Daru’l-erkam, Beyrut, ts; I,74.

40 قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ

41 Çantay, III, 1173.

42 وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

43 Çantay, I, 252.

44 فَإِنْ حِفْظُهُمْ فَرَجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِيتُمْ فَأَادُّكُمْ بِرَأْسِ اللَّهِ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

larını hep birden güneş batdıktan sonra kılmıştır.(İmam Şafî) nin istinâdı şudur: “Hendek muharebesi zamanında henüz bu âyet nâzil olmamıştı. Binâenaleyh havf namazı da yoktu. Âyet-i kerime sonra nazil olmuştur. (Müslim) in (İbn Abbas radiyallâhu anhumâdan tahrir ettiği hadîs-i şerife nazaran “hazar vaktında” dört rek’atli namazlar tam, seferde iki, havfde bir rek’at olarak kılınır.” (İmamı Şafî) ve (Malikî) bu hadisi te’vil etmişler, havf namazının bir rek’atli olmasını muvafık görmemişlerdir. “En-nisa” sûresinin (101: 103 âyetlerine müracaat)”⁴⁵ Çantay, konuyla alakalı mezheplerin içtihatlarını nakletmekle yetinmiş herhangi bir tahlil ve tercih-te bulunmamıştır.

Namazla ilgili bir konu da yolculuk sırasında namazların kısaltılmasıdır. Nisa sûresi 4/101. âyetin meâli şöyledir: “*Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe ederseniz, namazdan kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur. Şüphesiz ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.*”⁴⁶ Çantay, konunun izahı sadedinde şu bilgiye yer verir. Abdullah b. Mübarek namazın kısaltılmasının niçin korku hali ile takyid edildiğini Abdulaziz Debbağ’a sorması üzerine, o cevabında namazın kısaltılması ve bunun gerekçesinden bahsetmektedir: “Bu takyid eminlik halindeki namaz için değildir ki mefhum-ı muhalif hatıra gelsin. Bu, bilhassa korku halinde meşakkati ve tehlikeyi önlemek ve bu hükmün idhaline i’tinayı tenbih etmek içindir...”⁴⁷ Bu cümlelerle o, seferde iken namazların kısaltılmasının sebebi olan yollardaki tehlike belki hikmeti olabilir, oysa hükümlerin hikmete değil illete bina edildiğine işaret etmek istemiş olabilir. Abdullah b. el-Mübarek’in sorusunun başında “kasr-ı salât eminlik halinde iken de caiz olduğu halde bunun korku haliyle takyid edilmesinin sebebi” şeklinde sorusu ilginçtir.⁴⁸

Çantay namazla ilgili bazı izahlarda ahlakî, edebî ve tasavvufî açıklamalarla ibadetlerin şekli (şart ve rükünler) yönü yanında özünü teşkil eden huşuyla/ samimiyetle ibadet yapmaya dikkat çekmiştir. Mü’minûn sûresi, 23/2. âyetinin meâli şöyledir: “(Öyle mü’minler) ki onlar namazlarında huşuua riaâyetkârdırlar.”⁴⁹ Çantay izaha huşunun önemini anlatır.⁵⁰

3.1.4.Hacc

Çantay’ın ahkâmını açıklama konusunda üzerinde itina gösterdiği bahislerden birisi haccdır. Çantay, hacla ilgili çeşitli âyetlerde, haccın farz kılınması, zamanı, ziyaret mekânları ve şartlarına dair malumatlar verir.

45 Çantay, I, 65.

46 وَأَذَا حَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ أَنْ حَفِظْتُمْ أَنْ تُفْتِكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَتَعْمُرُوا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

47 Çantay, I, 140.

48 Çantay, I, 140.

49 الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَائِعُونَ

50 Çantay, II, 615.

Bakara sûresi 2/197. âyetin meâli şöyledir:⁵¹ “Hacc (ayları) bilinen aylardır, işte kim onlarda (o aylarda) haccı (kendine) farz eder (ihrama girer) se artık hacda kadına yaklaşmak, günâh yapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. Bir de (Hacc seferinize yetecek miktarda) azıqlanın. Muhakkak ki azığın en hayırlısı (dilenmekden, insanlara yük olmakdan) kaçınmaktır. Ey kâmil akıl saahibleri, benden korkun.” Çantay âyeti şu şekilde izah etmektedir: “Hacc, Şevval, Zilkâde aylarıyla Zilhiccenin on günüdür. (İmamı Şafii) ye göre kurban gecesiyle beraber Zilhicceden dokuz gündür. (İmam Mâlikî) e göre bütün Zilhicce aydır.”⁵² Çantay, burada mezhepler arası ihtilafa girmiştir. Fakat mezheplere atfı bir sistem dâhilinde ve mukayese yapacak şekilde değildir. Tarih sırasına göre Hanefî, Mâlikî, Şafii ve Hanbelî mezhebinin ichtihadı verilmemiştir. Takip eden âyetlerin izahında haccın rükün ve şartlarını izah etmektedir.⁵³ Bununla birlikte Çantay haccın kimlere farz olduğuna dair delil olarak kullanılan Âli İmran, 3/97. âyetinin izahını yapmaz.⁵⁴

Hacc sûresi 22/29. âyetin⁵⁵ meâli şöyledir: “Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i atıykı tavaaf etsinler.” Çantay âyetin izahını şöyle yapmaktadır: “Tıraş olsunlar, tırnaklarını kessinler, koltuklarını, kasıkların temizlesinler” [Beyzâvî, Medârik] Beyt-i atıyk Ka'be i muazzama.”⁵⁶ Çantay, bu emirlerin mahiyetleri hakkında bilgi vermemektedir.

Hacc ile alakalı olan Bakara sûresi 2/158. âyetinin meâli şöyledir:⁵⁷ “Şübhe yok ki “Safaa” ile “Merve” Allahın şeâirindedir. İşte kim o “Beyt” i (Kâ'beyi) hacc veya Umre (kasdı) ile ziyaret ederse bunları güzelce tavaf etmesinde üzerine bir beis yoktur. Kim gönlünden koparak (vâcib olmayan amellerden) bir hayır işlerse (mükâfatını görür). Çünkü Allah taatlerin ecrini veren, (her şey'i de) hakkıyla bilendir.” Çantay âyeti şöyle izah etmektedir: “Safaa” ile “Merve” Mekke-i Mükerrermede iki tepenin adıdır. Câhiliyyet zamanında oralarda meşhur birer put vardı. Mekkenin fethinden sonra o putlar kırıldı. Müslümanlar bu iki tepe arasında “sa'y” etmekte tereddüt gösterdiler bu âyet-i kerîme nâzil oldu.⁵⁸ Müellif sa'yî âyetin nüzûl sebebiyle, “Allah'ın şeâirindendi” kaydını da Şah Veliyyulahi Dehlevî'den nakille hikmetle izah etmiştir.⁵⁹

Hacc ibadetiyle alakalı Hacc sûresi 22/ 27. 28. âyetlerin⁶⁰ meâli şöyledir: “Tâki kendilerine âid menfeatlere şâhid (ve haazır) olsunlar. Allahın rızık olarak kendileri-

51 الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَرَوُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الرِّزَادِ التَّقْوَىٰ وَأَنْتُمْ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ
52 Çantay, I, 55.

53 Çantay, I, 55 vd.

54 Âyetin meâli şöyledir: “3.97*****Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyti hacc (ve ziyaret) etmesi Allahın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse şübhesiz ki Allah âlemlerden gani (müstağni) dir.”

55 ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفْتَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَيُطِئُوا بِالنَّيْتِ الْعَتِيقِ

56 Çantay, II, 603.

57 إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ النَّيْتِ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

58 Çantay, I, 44-45.

59 Çantay, I, 45.

60 وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقْتَهُمْ مِنْ بَيْمَاتِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا النَّيْتِ الْفَقِيرَ

ne verdiği dört ayaklı davarlar (kurbanlıklar) üzerine ma'lûm olan günlerde Allahın adını ansınlar. İşte bunlardan yeyin, yoksulu, fakiri de doyurun. “İnsanlar içinde hac-cı i'lân et. Gerek yaya, gerek her uzak yoldan gelecek arık develerin üstünde (süvârî) olarak sana gelsinler.” “malum olan günlerde” ifadesini Çantay şu şekilde izah etmektedir: “İmam-ı A'zâm (Ebû Hanife)ye göre Zilhiccenin onuncu günü, (İmam Ebû Yusuf)la (İmam Muhammed) e göre Eyyâm-ı nahirdir “Medarik”. Kur'an-ı Kerimde varid olan “Eyyâm-ı mâlumât aşr-ı zilhicce ki “yevm-i tevriye” ve “yevm-i arefe” ve “yevm-i nahir”den ibarettir. “Yevm-i tevriye zilhiccenin sekizinci günüdür. Hüccac o gün Mekke'den “Mina” ya çıkarlar. Yevm-i arefe zilhiccenin dokuzuncu günüdür. Hüccac o gün arafatda bulunurlar. Yevm-i nahirde zilhiccenin onuncu günüdür. O gün kurbanlar kesilir. On birinci ve on ikinci günler dahi kurban günleri olduğundan hepsine birden “Eyyâm-i nahir” denilir. “Kitab-ul hac: Hacı Zihni Efendi”⁶¹ Konuyu fıkıh kitabından iktibas etmiş, kanaatini belirtmemiştir.

3.1.5. Oruç

Oruçla ilgili Bakara sûresi 2/184. âyetinde fidye bahsi geçmektedir. Âyetin meâli şöyledir: “(O) sayılı günler (dir). Artık sizden kim (o günlerde) hasta, yahud sefer üzerinde olur (ve orucunu yemiş bulunur) sa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar. İhtiyarlığından, yâhud şifâ bulması ümîd edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmıya) gücü yetmeyenler üzerine de bir yoksul doyumu fidye (lâzımdır). Bununla beraber kim gönül isteğiyle bir hayır yaparsa işte bu, onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin hakkınızda (yemenizden ve fidye vermenizden) hayırlıdır, bilerseniz.”⁶² Çantay, “hayır yapma” anlamındaki ifadeyi “Bir yoksuldan fazlasını doyurursa yahud fidyeyi artırır veya hem oruç tutar hem fidye verir”⁶³ şeklinde izah eder. Fidyeye: “Bir fidye bir yoksulun bir günlük nafakasıdır.”⁶⁴ يُطْفُونَ كـ kelimesinin başında olumsuzluk anlamı veren edatlardan birisi olmamasına rağmen niçin menfi anlam vermediğini şöyle izah etmektedir: “Kelime if'al babındandır. Bu babdaki hemze izale ve nefy içindir.”⁶⁵

3.1.6. Zekât

Çantay, Kur'an'da zekâtın ahkâmına işaret eden bazı âyetlerin fikhî izahına temas eder. Buna karşılık, zekâtın farziyeti, sıhhat şartları ve kimlere farz olduğu konularında açıklama yapmaz.

Zekât konusunda hüküm istinbat edilen âyetlerden birisi olan Tevbe sûresi 9/60. âyetinin meâli şöyledir: “Sadakalar, Allahdan bir farz olarak, ancak fakirlere,

61 Çantay, II, 604.

62 أَيُّهَا الْمَلْدُونَ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامِ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

63 Çantay, I, 50.

64 Çantay, I, 50.

65 Çantay, I, 50.

miskinlere, (sadakaların) üzerine me'mur olanlara, kalbleri (müslümanlığa) alış-dırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, (borcundan fazla nisaabı olmayan) borçlulara, Allah yolunda (harcamıya) ve yol oğluna (ya'ni memleketinde zengin bile olsa meşru' bir maksadla seyr-ü sefer ederken muhtâc kalmış olan yolculara) mahsusdur. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁶ Çantay âyetteki zekât kalemlerini şöyle izah etmektedir: “Sadaka” maldan sırf Allah için muhtaçlara temlik edilmek üzere çıkarılan vergidir. Bunda Cenab-ı Hakka sıdk-u ihlâs bir esas olduğu için sadaka denilmiştir. İkidir: Farz, Tetavvu', Farz olan sadaka, bütün nevilerine şamil olmak üzere, “zekat” dır ki burada maksad olan da budur. Sadr-ı İslâm'da zekât resmen “Aamiller”, yani tahsildarlar tarafından cibâyet edilir ve ancak bu âyet-i kerimede sayılan sekiz sınıfa tahsis olunurdu.” Fakir; “Asli ihtiyaclarından fazla nisaba malik olmayanlar”; miskin; “Hiçbir şey'i bulunmayan yoksullara. Biz bu hususta (İmam-ı Azam) hazretlerinin ictihadına uyduk. Aksi de dermiyan edilmiştir.” Fi sebilillah; “Gaza ve cihada, hacc masraflarına, harb techizatına, dini, ilmi ve hayri müesseseler “Şeyh Muhammed Abduh”. İbnussebil; “İbnussebil”in sokağa atılmış çocuklara (“lukata”ya) da şümülünü aşikâr görenler vardır.”⁶⁷ İzahlardan müellifin müctehitler arasındaki bazı ihtilaflara vakıf olduğu, belki tercihlerini bazen meâle yansıttığı söylenebilir. İbnussebil kavramına sokağa atılmış çocuk şeklinde bir atıfta bulunması dikkate değerdir. Zekât kalemleriyle diğer tartışmalara girmemiştir.

Zekât bahsinde istidlalde bulunulan âyetlerden bir diğeri olan En'âm sûresi 6/141. âyetin meâli şöyledir: “O çardaklı ve çardaksız cennet (gibi üzüm) bağ (ları- nı), o meyveleri ve tadları çeşidli hurmaları, mezrûâtı, zeytinleri, narları - birbirine hem benzer, hem benzemez bir halde- yaratıp yetiştiren Odur (Allahdır). Her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yeyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin. İsrâf etmeyin. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez.”⁶⁸ “Hak” kavramının mahiyetinde âlimler ihtilaf etmiştir. Ebû Hanife buradaki beş çeşit ürüne nisab olmaksızın zekât vermenin vacib olduğu, diğer müctehitler ise zekâtın farziyeti için beş vesk şartının olması gerektiği kanaatine varmışlardır. Âyetin Mekki ve mensuh olduğu kanaatinde olanlar bulunmaktadır. Medenî olduğunu ve nesh edilmediğini ifade eden âlimler de bulunmaktadır. Müellif, bu ihtilafli konuda âyetin Mekki olduğunu ve zekât âyetiyle nesh edildiği şeklindeki kanaatini kaydeder. “Ancak bu “Hak” zekât haricinde bir tetavvu sadakası olmak üzere bakıyır.” kaydını da getirir.⁶⁹ Bu ifadede müellifin âyetlere ahlakî izahlar getirme konusundaki ihtimamı görülmektedir. Âyetin mensuh olduğuna dair kanaatini söylemekle yetinmemiş, arkasından hak kelimesinden zekât dışında sadaka da anlaşıldığını, bu

66 إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَإِنَّ السَّبِيلَ فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

67 Çantay, I, 286-287.

68 وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثَرَهُمُ الزَّيْتُونَ وَالرِّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

69 Çantay, I, 208.

hükmün baki kaldığını da kayd etmiştir. Yani mensuh âyetlerle yine de bir şekilde amel imkânı olabileceğini ifade etmiştir.

Mearic sûresi 70/24-25. âyette⁷⁰ geçen “hak” kavramına da benzeri izah getirmektedir. Hak, müellifin izahından anladığımızı göre zekât dışında insanın kendisine zorunlu kıldığı bir tür sadakadır.⁷¹ Belki nafile oruç tutmayı veya nafile namaz kılmayı itiyad haline getirmek gibi insanın itiyat haline getirdiği bir mali ibadet olabilir.⁷²

3.1.7. Kurban

Kevser sûresi 108/2 âyetiyle⁷³ kurbanın vücûbiyetine istidlal edilmektedir. “*O halde Rabbin için namaz kıl. Kurban kes.*” İfadesindeki “kurban kes” emrini Çantay, “kurban günü kurban kesmek” şeklinde izah eder. Kurbanın hükmüyle ilgili ihtilaflara girmez. Kevser suresi Mekki’dir oysa Kurban Medine döneminde vacip/sünnet kılınmıştır. Kurban Bayramında kesilen kurban âyet değil Sünnetle sabittir

3.2. Aile Hukuku

Müellif evlilik mevzuunda Kur’an’da geçen bazı kavramları izah etmektedir. Bakara sûresi 2/234. âyetinde dul kadınlarla ilgili hükümler bulunmaktadır; “*İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler. İşte bu müddeti bitirdikleri zaman artık onların kendileri hakkında meşru’ vech ile yaptıkları şeyden dolayı size günâh yoktur, Allah ne işlerseniz (hepsinden) hakkıyla haberdârdır.*”⁷⁴ “*kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler*” ifadesini “evlenmemek, evden çıkmamak, ziynetini bırakmak şeklinde izah ederek vefat iddeti bekleyen kadının, iddet sûresince kocasının evinde ikamet etmesi, süslenmemesi (ihdâd) gibi hükümlere işaret etmektedir.⁷⁵

Talak bahsiyle alakalı bir kavram olan îlâ Bakara sûresi 2/226. âyetinde geçmektedir. Âyetin meâli şöyledir: “*Kadınlara yaklaşmama yemîn edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde keffâret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden yarlıgayıcı, hakkıyla esirgeyicidir.*”⁷⁶ İlânın izahını Çantay şöyle yapar: “Koca, rücû hakkından kadın da müddet kaydı olmaksızın diğer kocaya ebediyen varmak hakkından mahrumdur.”⁷⁷ Eziyet veya başka neden-

70 للَسَائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ meâli şöyledir: “Mallarında sâil ve mahrum için belli bir hak tanıyanlar”

71 Çantay, 1091.

72 Benzeri bir açıklama Bakara, 2/267. ayetiyle alakalıdır. “Bazılarına göre bu emir zekât hakkındadır. Maamâfih tetavvu’ sadakasında o emir dairesinde hareket etmek lâzımdır.” Kaydını koyar. Çantay, III, 1226.

73 فَضَّلْ لِرَبِّكَ وَأَخِرْ

74 وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنكُم وَيَدْرُونَ أَرْوَاحًا يَتْرُضْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا حُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

75 Çantay, I, 63.

76 لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَابِهِمْ تَرْضَىٰ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

77 Çantay, I, 61.

lerle, karı-koca ilişkisinin terki halinde kadın böyle bir duruma dört ay katlanabilir. Bundan fazlası kadın için boşanma nedenidir

Evlilikle ilgili bir konu da teaddüdü zevcat bahsidir.⁷⁸ Konuyla ilgili Nisa sûresi 4/3. âyetinin meâli şöyledir: “Eğer yetim kızlar hakkında (adaleti yerine getiremeyeceğinizden) korkarsanız sizin için helâl olan (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şâyed (bu sûretle de) adalet yapamayacağımızdan endişe ederseniz o zaman bir (dâne ile), yahud mâlik olduğunuz câriye (ile iktifa edin). Bu (tek zevce veya cariye) sizin (Hakdan) eğrilib sapmamanıza daha yakındır.”⁷⁹ Çantay'ın izahı özetle şöyledir: İslâm'dan önce zevcelerin sayısı tahdit edilmemişti. İslâm bu konuda tahdit etmiş ve adalet şartını getirmiştir. Eşler arasında adalet, yedirme, giydirme, barındırma, zevci münasebet konularında tam bir müsavilik te'min edilemeyince bir zevce ile iktifa etmek zaruridir. Üstelik İslâm düşmanlarının dillerine doladıkları teaddüd-ü zevcât asli bir kâide değil, bir şazdır.⁸⁰ Özel durumlarda başvurulacak istisnai durumdur. Aslı olan tek eşliktir. Çantay, önemli bir konuya kısa ve dikkate değer bir açıklama yaparak, hassasiyetini de ortaya koymuştur.

Buna karşılık, bunun gibi İslâm'a saldıranların dillerine doladıkları bir konu olmasına rağmen mirasta kadınlara erkeklerin yarısı bir hisse verilmesiyle ilgili Âyet hakkında açıklamayıp mamıştır.⁸¹

Annelerin çocuklarını emzirmeleri ile ilgili konu Bakara sûresi 2/233. âyette geçmektedir. Âyetin meâli şöyledir:⁸² “Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir. (annelerin) maruf veç ile yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya) âiddir. Kimse taakatından ziyadesiyle mükellef tutulmaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de bir çocuk kendisinin olan (bir baba) çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen (vazıyfe) de bunun gibidir. Eğer (ana ve baba) aralarında rızaa ve müşavere ile (bi'ittifak çocuğu iki sene dolmadan) memeden kesmeyi arzu ederlerse ikisinin üzerine de vebal yoktur. Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz meşru' sûretde verdiğiniz (emzirme ücretin) i teslim etmek (ödemek) şartıyla yine uhdenize vebal yoktur. Allah'dan korkun ve bilin ki şühhesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir.” Çantay âyeti izahta, “Emzirirler” ifadesine “Bazıları ma'nasını inşâi yaparak “emzirsinler” demiş.” “(Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir.” İfadesine,

78 Mehmet Özgü Aras, “İslâm'a Göre Çok Evlilik”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 24(2007), s. 183-188; Adnan Demircan, “Cahiliyye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Evlilik”, İstem: İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi, cilt: 1, sayı: 2 (2003), s. 9-32. Öge, Ali, “Çok Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış”, Mehir, sayı:2 (1998), s. 105.

79 وَأَنْ حَقَّتْ أَلْفُ نَفْسٍ فِي الْيَتَامَى فَانكحوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثَلَى وَتِلْكَ وَرِثَاةُ فَنَ حَقَّتْ أَلْفُ نَفْسٍ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آذَى أَلَّا تَعْلَمُوا

80 Çantay, I, 118.

81 Âyetin meâli şöyledir: “Allah size (miras hükümlerini şöylece) tavsîye (ve emr) eder: Evlâdlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı miktardır.”

82 وَالْوَالِدَاتُ يُرْضَعْنَ حَوْلَئِن كَامِلَيْن لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِمَّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ أَلْفًا وَنُسَعًا لَا تُضَارُّ وَالِدَةٌ بَوْلِدَهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلِدَهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُنْشِئُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَالْقَوْلُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَلَّا اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“anneler, çocuklarını bizzat emzirmeye zorlanamazlar.” Kaydını düşmüştür. “Kimse zarara sokulmasın” beyanına; “Vâlideyi emzirmeye zorlamak, emzirmek istediği halde çocuğu elinden almak, babaya altından kalkamayacağı masrafları yüklemek sûretiyle” şeklinde izah etmiştir.⁸³ Çocuğun emzirilmesiyle alakalı hâlâ güncelliğini koruyan bir konuda kaynak belirtmeksizin kanaatini açıkça ortaya koymuştur.

Benzeri kısa izahlar konuyla ilgili diğer bazı meseleler için de geçmektedir.⁸⁴ Boşanma konusunun ele alındığı Talak sûresi Çantay’ın yoğun izahlara yer verdiği sûrelerdendir.⁸⁵

Mirasla ilgili âyetlerden birisi olan Nisa sûresi 4/7. âyetin⁸⁶ meâli şöyledir: “*Ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere, ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından kadınlara -azından da, çoğundan da- farz edilmiş birer nasıyb olarak, hisseler vardır.*” Çantay bu hükmü şöyle izah etmiştir: “Cahiliyyet devrinde kızlar, kadınlar ve çocuklar mirâs alamazlardı. O hak, ancak harbeden, ganimet alan, memleketini müdafaa eden kimselere mahsusdu. Bu âyet-i celile o âdeti ilgâ etti.”⁸⁷

3.3. Ceza Hukuku

Ceza bahislerinde müellifin izahları içerisinde dikkatimizi çeken zina, recm ve kazfle alakalı bazı ifadelerine değinelim.

3.3.1. Zina

Evlilik müessesesini yıkan suçlardan birisi kazf isnadı⁸⁸ diğeri de zina fiilidir.⁸⁹

Zina fiilinin cezası ise Nur sûresi 24/2. âyetinde geçmektedir. “*Zina eden kadınlara zina eden erkekden her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allaha ve âhîret gününe inanı-yorsanız bunlara, Allahın dîni(ni tatbîyk) hususunda, acıyacağımız tutmasın. Mü’minlerden bir zümre de bunların azabına (bu cezalarına) şahid olsun.*” Zina, haddi mucib büyük günahlardandır. Recm cezasında evlilik şarttır. Celde ise, ete geçmemek sûre-tiyle yalnız deriyi müteessir edecek vech ile vurmaktır. Vuruşta yalnız kürk ve palto gibi kaba elbiseler çıkarılır. Müellif, âyette anlatılan cezanın bekârlarla ilgili olduğunu, recmde ise evlilik şart olduğunu söyledikten sonra cezanın infaz şekli hakkında da bilgi vermektedir. Sonra konuyla ilgili malumatın fıkıh kitaplarında olduğu şeklinde okuyucuyu yönlendirir, kaynak vermez.⁹⁰

83 Çantay, I, 63.

84 Bkz. Çantay, I, 63, II, 1055.

85 Çantay, III, 1055 vd.

86 لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

87 Çantay, I, 118.

88 Kazf: “İffetli bir kimseye zina iftirasında bulunmaktır.” Bkz. Aktan, Hamza, “Kazf”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 148.

89 Zina: “Evlilik dışı cinsi münasebettir.” Bkz. Esen, Hüseyin, “Zina”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXX, 440 vd.

90 Çantay, I, 628.

Recm cezası hakkında Maide sûresi 5/43. âyeti⁹¹ vesilesiyle izahda bulunmaktadır. Âyetin meâli şöyledir: “*Hem içinde Allahın hükmü (yazılı) olan Tevrat yanlarında bulunub dururken nasıl oluyor da senin hükmüne, hakemliğine müracaat ediyorlar ve sonra da bunun (bu hükmünün) arkasından yine yüz çevirip gidiyorlar? Onlar (hiç bir şey'e) inanan kimseler değildir.*” Çantay bu âyete, “Evli zanilerin taşlanması hakkındaki hüküm” kaydını düşmektedir.⁹² Âyet ehl-i kitapla alakalı bir hükmü bize haber vermektedir. Çeşitli hadislerle göre Allah resulü de bu cezayı uygulamıştır. Tam da bu noktada ihtilaflar bulunmaktadır. Müellif, konunun İslam ümmeti ile alakalı olup olmadığını en azından şer-u men kablenâ prensibini de dikkate alarak izah edebilirdi. Hükmün bizimle alakası yönünden hiçbir izah da bulunmamıştır.

3.3.2. Kazf

Müellifin izahına göre; iftiraya maruz kalan kadın muhsanattan ise Nur sûresi, 24/4. âyete göre iftirayı atana seksen değnek ceza verilir.⁹³ İhsanın şartları beştir. İslâm, akıl, buluş, hürriyet, namuskârlık. Kadın zina'yı ikrar eder veya iftira eden dört şahit ikame ederse had cezası düşer.⁹⁴

3.3.3. Eşkîyahlık

Kamu düzeninin sağlanması konusundaki cezalardan birisi bağı suçu işleyenlerin hukuki durumudur. Konuyla ilgili istinbatta bulunulan Mâide sûresi 5/33-34. âyetlerin meâli şöyledir: “*Allaha ve Resulüne (müminlere) harb açanların, yeryüzünde (yol kesmek sûretiyle) fesâdcılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahud (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvâri kesilmesi, yahud da (buldukları) yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyâdaki rüs-vaylığıdır. Âhıretde ise onlara (başkaca) pek büyük bir azâb da vardır.*”⁹⁵ Çantay'ın izahı şöyledir: “Ölüm cezası yalnız öldürene, asma cezası öldürmekle beraber yol kesen ve mal alan kimseye, kesme cezası yalnız mal alana, sürgün cezası da bunlardan başka sûretlerde fesat yapanadır. (İbn Abbas) radyallahu anhümâ ile İmam (Şafiî) hazretlerinin kavli de budur. Celaleyn”. (İmam-ı A'zam) hazretlerine göre nefiyden maksad hapisdir.⁹⁶ Bu Âyetler öldürülmek, asılmak, çaprazlama kesme ve sürgün olmak üzere dört cezadan bahsediliyor. Bu cezaların hangi durumlarda ve nasıl uygulanacağı noktasında İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife ve âlimlerden bir kısmı âyette geçen “وا” harfi “beyan” içindir ve suçlara göre uygulanacak cezaların tespiti-

91 وَكَذِيفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَقُولُونَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ

92 Çantay, I, 166.

93 “*Namıslu ve hür kadınlara (zina isnadiyle) iftira atan, sonra (bu babda) dört şahid getirmeyen kimseler (in her birine) de seksen değnek vurun. Onların ebedî sahiciliklerini kabul etmeyin. Onlar faasıkların ta kendileridir.*”

94 Çantay, II, 629.

95 *إِنَّمَا جُرِّأَ الدِّينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَن يَقْتُلُوا أَوْ يُضَلُّوا أَوْ يُنْقَطِعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَرُوا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جِزَاءٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ*

96 Çantay, I, 164.

ni anlatır derler. Buna göre şu ihtimallere göre ceza tespit edilmiştir. Muhârib veya muhâribler; Yol keserek emniyeti ihlal etmişler, mal alıp adam öldürmemişlerse; sürgün edilirler. Çünkü gayesi örgütü veya kendisini kamuoyuna duyurmaktır. Sürgünle (nefy)-ki buna Ebû Hanife gibi tövbe edinceye kadar hapsedilir diyenler de olmuştur- onu suça teşvik eden psikolojik âmil ortadan kalkmış olur. Soygun yapmışlarsa, sağ eli ve sol ayağı çaprazlama kesilir. Mal almayı sadece adam öldürmüşlerse, öldürülürler. Hem adam öldürüp hem mal almışlarsa, Ebû Hanife ve Züfer'e göre devlet başkanı, dilerse el ve ayağını çaprazlama kestirir sonra öldürtür veya astırır. Dilerse el ve ayağını kestirmeden sadece öldürtür veya astırır.⁹⁷

3.4. Gayr-i Müslimlerle ilişkiler

Çantay'ın yoğun izahı bulunan sûrelerden birisi Tevbe sûresidir. Çantay, sûrede bahsedilen andlaşma, ultiatom, bazı âyetlerin nüzûlüyle alakalı asr-ı saadette yaşanan vakıalar, hac, Huneyn esirleri, civar kabilelerle yapılan andlaşmalar ve diğer siyer vakıalarına yer verir.⁹⁸

Ahkâmla ilgili bir konu savaş halinde düşmanlardan alınan şeylerdir. Müellif bu konuyla ilgili geçen kavramların sözlük anlamı, tanım veya müçtehitlerin içtihatlarına hiç temas etmez. Enfal sûresi 8/68. âyetin meâli şöyledir: “Eğer Allahın geçmiş bir yazısı olmasaydı aldığınız (fidye) de size her halde büyük bir azâb dokunurdu.”⁹⁹ Fidyeyi,¹⁰⁰ “Fidye de ganimet cümlesindedir.” şeklinde izah eder. Sonraki âyette “Artık elde ettiğiniz ganîmetden halâl ve hoş olarak yeyin. Allahdan korkun. Şübhesiz ki Allah çok yarlıgayıdır, çok esirgeyicidir.”¹⁰¹ Şeklinde geçen “ganimet”¹⁰² kelimesine izah getirmemektedir.¹⁰³ feyin anlatıldığı Haşr sûresi 59/6. âyetin meâli şöyledir: “Allahın onlar(ın malların) dan peygamberine verdiği “feyi”(e gelince:) Siz bunun üzerine ne ata, ne deveye binib koşmadınız. Fakat Allah peygamberlerini dileyceği kimselere musallat eder. Allah her şey'e hakkıyla kaadirdir.” Çantay bu âyeti; “meşakkatsiz alınan ganimet; harac, cizyeler ve vergilerden alınan mallar” açıklamasını getirir.¹⁰⁴ Müellif muhtemelen az kullanıldığı saikiyle fey kelimesine izah getirmektedir. Konuyla ilgili mezheplerin içtihatlarına kaynak göstermeden temasta bulunmuştur.

97 Mevsili, V, 356.

98 Çantay, I, 270- 297.

99 لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

100 Fidyeye: “Esaretten kurtulmak için veya yerine getirilmeyen yahut kusurlu olarak eda edilen bazı ibadetlerin telafisi amacıyla ödenen bedel.” Sami Öğüt, “Fidye”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 55.

101 فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَأَقْرَبُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

102 Ganimet: “Gayri Müslimlerden savaş yoluyla elde edilen he türlü mal ve esirler. Erkal, Mehmet, “Ganimet”, DİA, İstanbul 1996, XIII, 351.

103 Çantay, I, 267.

104 Çantay, III, 1022-1023. Bkz., Mustafa Fayda, “Fey”, DİA, İstanbul 1995, XII, 511.

Çantay siyasetle iştigal etmiş ve tek partili rejimi yaşamıştır. Tecrübeli ve birikimli olduğunu düşündüğümüz Çantay, idare hukuku ile alaka kurulabilecek âyetlere temas etmemiştir.¹⁰⁵

3.5. Yargı

En'âm sûresi 6/152. âyetin¹⁰⁶ meali şöyledir: “*Yetimin malına, rüşdüne erişinceye ka-dar, o en güzel olanından başka bir suretle, yaklaşmayın. Ölçüyü, tarttıyı tam ve doğru tartın. Biz bir kimseye gücünün yettiğinden başkasını teklif etmeyiz. Söz söylediğiniz vakit- (leh ve aleyhinde söyleyeceğiniz kimse) hısım dahi olsa- adaleti gözetin. Allahın ahdini (verdiğiniz sözü) yerine getirin. İşte (Allah) size, iyice düşünesiniz diye, bunları emretti.*” Çantay, “adaleti gözetiniz” ifadesini şöyle izah eder: “Hüküm ve şehâdetde, dînî irşadlarda, ona âid delillerde, iyiliği emirde, kötülükten nehiyde, bir hikâyeyi anlatmakta ve sâirede tam hak ve adaleti gözetin, ondan kat'iyen ayrılmanın “Beyzâvî- Şeyhzâde”.¹⁰⁷ Konu, ölçü tartı olduğu halde Çantay yargı ile de alaka kuracak şekilde adâleti izah etmektedir. Nisâ sûresi 4/58. âyetindeki “emanet” kavramını ibadetler, ticaret, yargı, bütün sosyal hayatı içine alacak bir muhtevâda izah etmektedir.

3.6. Bazı Kavramlar

Müellif meâlde fikhî kavramları da kullanmıştır. Örnek olarak mubah, mezhep, kıyas ve nesh kavramları verilebilir.

Cuma sûresi 62/10. âyetinde; “*Artık o namazı kılınca yer (yüzün) e dağdın, Allahın fazlından (nasiyb) arayın. Allâhı çok zikredin. Tâki umduğunuza kavuşasınız.*”¹⁰⁸ geçen اورُشْتِنَاْفَ “dağılm” emrine izah olarak; “Bu dağılma emri ibâha içindir “Beyzâvî, Celaleyn”¹⁰⁹ kaydını düşer. *İbâha* usul-i fıkıh kavramlarındanıdır.¹¹⁰

Çantay, usul-i fıkıh kavramlarından kıyas konusuna temas etmiştir.¹¹¹ Haşr sûresi 59/ 2. âyetin meâli şöyledir: “*O, ehl-i kitabdan küfür edenleri ilk sürgünde yurdlarından çıkarandır. Siz çıkacaklarını sanmamışdınız. Onlar da kalalarının*

105 Mesela bkz. İstişare için, Şûra, 42/38; adalet, Mâide, 5/8, Nisa, 4/58, Nahl, 16/90.

106 وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالْيَقِينِ إِلَّا بِالْبَالِغِ هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تَكْلَفُ نَفْسًا وَلَا وُجْعًا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْبُدُوا وَلَا تَكُنْ دَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَضَعِيكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

107 Çantay, I, 211.

108 فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

109 Çantay, III, 1044.

110 İbâha(mubah): “Fıkıh usulünde mükellefin yapıp yapmamakta şer’an serbest bırakıldığı filleri, fıkhîta ibâha denen bazı yetki ve izinlerin konusunu yahut sonucunu belirtmek için kullanılan bir terim.” Bkz., İbrahim Kafi Dönmez, “Mubah”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 341; Şaban, Zekiyyuddin, *İslam Hukuku İlminin Esasları (Usulü'l-fikh)*, terc. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 2003, 253.

111 Kıyas: “Bir meselenin nass ile sabit olan hükmünü, aralarındaki müşterek illetten dolayı, nasslarda hükmü bulunmayan diğer bir meselede içtihat ile izhar etmektir. Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İFAV, 10. baskı, İstanbul 2013, s. 89.

pılan bir yemindir.¹²² Çantay lağvı mezhepleri dikkate alarak şöyle izah etmektedir: “Lağv kelimesi muhtelif sûretlerde tefsir edilmiştir. (İmam-ı A'zâm) hazretlerine göre “bir kişinin bir şey'i doğru zanniyle yemin etdikten sonra onun hilafı zahir olmasıdır.” (İmam-ı Şafî) hazretlerine göre “Yemin kasdetmeksizin bir sözü te'kid için (La vallahi, bela vallahi) demesidir. (Kaazi Beyzâvî) ye nazaran ise “Dilin sürçmesiyle sehven edilen yemindir.” Âyet-i Kerime bu ma'naların hepsine şamildir. Diğer tefsirleri, bu âyetin şümülünden hariç gördüğümüz için yazmadık.”¹²³ Müellif kaynak göstermeksizin İki mezhebin lağv yemin ile alakalı içtihatlarını kaydetmiş tercihte belirtmemiştir.

3.7. Ahlak

Müellif kelimelerin ahlakî ve tasavvufî yorumlarına çokça yer vermektedir. Bir başka ifadeyle âyetleri izah ederken emir veya yasaklara uymanın insanlara kazandıracığı ahlakî ilkelere dikkat çekmektedir diyebiliriz. Bunlara bir örnek tezkiye kelimesidir. A'la sûresi 87/14-15. âyetlerinde geçen¹²⁴ تَزَكَّى kelimesi vesilesiyle şu izahı yapmaktadır: “Küfürden, ma'siyetden kaçınan, yahud namaz için temizlik yapan, yahud zekâtını veren, ba'zılarına göre sadaka-i fitrını veren “Beyzâvî, Medarik”¹²⁵ Tezkiye kelimesini temel ibdetleri ihtiva edecek bir şekilde izah etmiştir.

Bir başka misal “batıl” kelimesidir. Kelimenin geçtiği Bakara sûresi 2/188. âyetin meâli şöyledir: “*Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeblerle yemeyin ve kendiniz bilib dururken insanların mallarından bir kısmını günah (ı mucip sûretler) le yemeniz için onları (o malları) haakimlere aktarma etmeyin.*”¹²⁶ Çantay; “Haksız sebeblerle” olarak karşılık verdiği batıl kelimesini; “Şer'in caiz görmediği kumar, hırsızlık cebir, çapulculuk, emanete hainlik gibi şeylerle”¹²⁷ şeklinde izah eder. Bu fiillerin bir kısmı cezası naslarla belirlenen fiiller iken bir kısmının suç oluşu nasla sabit, ancak cezasını ta'zir olarak belirleme yetkisi yasamayı elinde bulunduran makama havale edilmiş suçlardır. Bunlara belki ahlaksız eylemler denebilir.

Bunun bir misali de Maide sûresi 5/6. âyetin¹²⁸de geçen الْبِرِّ “birr” kelimesidir. Âyetin meâli şöyledir: “*İyilik etmek, fenâlıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günâh işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın Allahdan korkun. Şübhesiz ki Allah, cezası çok çetin olmandır.*” Çantay âyetin meâlini verdikten sonra birbirinin zıddı olan “birr” ve “ism” kavramlarını açıklamaktadır: “Birr; iyilik, hayırda genişlik, Allah'dan sevab; kuldan itaat, doğru söz, hoşnutluğa sebep

122 Koca, *İslam İbadet Esasları*, s. 329.

123 Çantay, I, 60.

124 وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى

125 Çantay, III, 1173.

126 وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْأَثَمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

127 Çantay, I, 51.

128 وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

olan şey, makbul haslet, berr; yeryüzü, bürr, buğday anlamına gelir. Yine âyette geçen “ism” kavramı ise günah, günah işlemek, yalan, vicdanı tırmalayan, şer’an ve tab’an kaçınılan şey anlamlarına gelir.¹²⁹

Müellifin ahlaki muhtevası sebebiyle önem verdiği düşündüğümüz kavramlara bir örnek de “fitne” kelimesidir. Kelimenin geçtiği Bakara, 2/191. âyetin meâli şöyledir: “Onları (size harb açanları) nerede yakalarsanız öldürün, onları sizi çıkardıkları yerden (Mekkedden) çıkarın. Fitne katilden beterdir. Onlar Mescid-i haram yanında, orada sizinle dögüşünceye kadar, (yâ’ni dögüşmedikce) siz de orada kendileriyle dögüşmeyin. Fakat (Orada) sizi. Öldürürlerse siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.” Özetle Çantay’a göre fitne: “Din yüzünden tazyık, hakaret bozgunculuk, imtihan, sınama” anlamındadır. Şu manalara da gelir; Küfr, azgınlık, sapıklık, günah, rüsvaylık, bir adamı azdırmak, delilik, dahili ihtilaf, karışıklık, kavga, bir şeyi beğenip kalbinden ona meyletmek, bela ve azab.¹³⁰ Bahsi geçen izahların çoğu topluma zararlı dokunan ahlaki zaaflardır.

4. Çantay Fikhî İzahlara Neden Daha Az Yer Vermiştir?

Çantay ahkâm âyetlerinin izahı üzerinde fazla durmamaktadır. Açıklamalarda ahlaki temalara daha çok yer verir.¹³¹ Bunun sebeplerini bulmak için Çantay’ın meâline ilave olarak yazılarını da genel olarak değerlendirmek gerekecektir.

Çantay, Sebilürreşad dergisinin 1948 yılından itibaren 16 sayı boyunca bazen bir âyet tefsiri, bazen de bir hadis şerhi yayınlamıştır. İlerleyen sayılarda nasihat ve ikaz niyetiyle kaleme aldığı başka yazıları da vardır.¹³² Hadis şerhi ve âyet tefsirinde ibadet, muamelat ve ceza hukuku ile alakalı izahlara girişmemiştir. Mesela hac konusuyla alakalı yazıları derginin yayın kadrosunda bulunan müelliflerden Ö. Nasuhi Bilmen, Eşref Edip, M. Raif Ogan ve Ömer Tunca kaleme almışlardır.¹³³

Tek parti döneminde meâlini hazırlamış olan Hasan Basri Çantay’ın izahlarına bu dönemin demokratik olmayan havası yansımış olabilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Bu dönemde derginin sayfalarında siyasi yazılar da kaleme alınmıştır.¹³⁴ Dergide sıra dışı bulduğumuz bazı başlıkları verelim. “Demokrasi’de Allah Yok mu?”¹³⁵, “Devlet idaresinde ikiyüzlülük”¹³⁶, “...Müslü-

129 Çantay, I, 155.

130 Çantay, I, 52.

131 Bir yazının başlığı şu hadistir. قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ: قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ. Hadis. “Allah’a iman et, sonra dosdoğru ol.” Sebilürreşad, c:1, sayı: 4 (1948), s. 88-89

132 Sebilürreşad, c:5, sayı: 122 (1953), s. 338. Burada Nahl, 16/125 ve Yusuf, 12/108 ayetlerin tefsirini yapmaktadır. Konu başlığı derginin kapağında: “Tefsir-i şerif Allah’a ve peygambere hainlik; Hadis-i Şerif Emaneti muhafaza ve halkı idare hususundaki mesuliyet.” şeklinde yer almaktadır. Sebilürreşad, c: 1., s: 7 (1948), s. 88-89.

133 Bkz. Ceyhan, s. 472-473.

134 Meâl 1953 yılında yayınlandığı için değerlendirmede 1950 öncesi tek parti dönemini dikkate aldık. Demokrat parti dönemiyle ülkede bazı şeyler rahat ifade edilir olmuştur.

135 Ali Fuat Başgil, Sebilürreşad, c:1, sayı: 10, ay: 10 (1948), s. 150.

136 Başgil, Sebilürreşad, c:2, sayı: 50, ay:6 (1949), s. 396.

manlıkta Din ve Dünya İşleri Birbirine Bağlıdır"¹³⁷, "Din Hürriyeti ve Laiklik"¹³⁸, "Dini siyasete alet edenler, dinini dünyaya satanlar en alçak İnsanlardır"¹³⁹. "Din-sizliği siyasete alet edenler"¹⁴⁰, "Evkaf İdaresi Utansın"¹⁴¹, "Ezan Hakkında Kanun teklifi"¹⁴², "Fıkıh ve fetva, Diş doldurmak meselesi"¹⁴³, "İbadetlere Kanun Müdahale Edebilir mi?"¹⁴⁴, "İslâm'da Demokrasi"¹⁴⁵, "İslâm'da Fikir Hürriyeti ve Şahsi İstiklal"¹⁴⁶, Bazı konuları da siyasi açılımlarını düşünerek özellikle izah yapmamıştır.

Çantay'ın Sebilürreşad'da 115, İslâm dergisinde 37, Sırat-ı müstakim'de 4 makalesi bulunmaktadır. Bunlar biyografi (7 adet); hadis meâli (48 adet); meâl eleştirisi (4 adet); tefsir yazıları (23 adet); spor(idman) (7 adet); çeşitli tenkit yazıları (4 adet); edebiyat, âhirete iman, ahlaki konular, oruç, yetimler, namaz, hac alakalı yazılar şeklindedir.¹⁴⁷ Dergi yazılarında konuların meâl, tefsir, tenkit ve hadis şerhleri oldukça yekûn tutmuştur. Fıkıh konularında yazıları yok denecek kadar azdır.

Çantay'ın doğrudan siyasi olarak değerlendirebileceğimiz nadir yazılardan birisi; "Milletler Layık Oldukları İdareye Kavuşurlar"¹⁴⁸ başlığını taşımaktadır.

Kitaplarından bazılarının isimleri bize ilgi alanları konusunda bir fikir verecektir: Mektepli Yavrularıma, Müslümanlıkta himaye-i Etfal, Ülkü Edebiyatı, Fıkıh-ı Ekber Tercümesi, Zekâ Demetleri, Kara Günler ve İbret Levhaları, Hadisler, Hücetüllahî'l-baliğa Tercümesi,¹⁴⁹ Akifname.¹⁵⁰ Basılamayan eserlerinden bazıları da şunlardır. İslâm'da cihad ve İdman, Dokuz derste Arapça ve farsça elifba, Edebi kaideler, Türk Savları, Divan-ı Lüğati't-türk tercümesi¹⁵¹ Bunlardan sadece bir tanesi fıkıhla alakalıdır.

*Hadisler On Kere Kırk Hadis Metni Meâli İzahı*¹⁵² isimli kitabda yer alan bazı konular şunlardır: Bid'at, namaz, iffet, kurban, dua, namazda huşu, yalancılık, hayvan sevgisi, kabir ahvali, kanaat, doğru söz, gece namazı, güzel ahlak, göz değmesi¹⁵³ Başlık düzeyinde de olsa fikhî sayılabilecek hadis izahlarına rastlanmayan bu kitap Çantay'ın vefatına yakın yayınlanmıştır. Dua, namaz, namazda huşu,

137 Atilhan, Cevat Rifat, Sebilürreşad, c:1, sayı: 10, ay:8 (1948), s. 155.

138 Ali Fuat Başgil, Sebilürreşad, c:4, sayı: 78, ay:5 (1950), s. 44-47.

139 Eşref Edip, Sebilürreşad, c:4, sayı:77, ay:4 (1950), s. 18-19.

140 Eşref Edip, Sebilürreşad, c:2, sayı: 31, ay: 2 (1949), s. 82-84.

141 İsimsiz, Sebilürreşad, c:1, sayı: 3, ay: 16 (1948), s. 44.

142 İsimsiz, Sebilürreşad, c:4, sayı: 82, ay: 6 (1950), s. 100-103.

143 İsimsiz, Sebilürreşad, c:1, sayı:21, ay: 11 (1948), s. 327-329.

144 İsimsiz, Sebilürreşad, c:1, sayı: 4, ay:6 (1948), s. 60.

145 Kamil Miras, Sebilürreşad, c:5, sayı: 114, ay: 11 (1951), s. 212-215.

146 Miras, Sebilürreşad, c:2, sayı: 40, ay: 4 (1949), s. 226-227.

147 Uğur, 50-57.

148 Çantay, Sebilürreşad, c:10, sayı:3-4, ay: 12 (1957), s. 2-3.

149 Hindistanlı âlim Şah Veliyyullah Dehlevî'nin (1176/1762) hükümlerin hikmetlerine dair eseridir. Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dehlevî", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 260-267.

150 Uğur, 63.

151 Uğur, 66-68.

152 Ulaştığımız bir nüshada 1.cilt Ahmed Said Matbaası 1958, ikinci cilt Ahmed Said Matbaası 1958, Üçüncü cilt Sönn mez Neşriyat 1962 yılında basılmıştır.

153 *Hadisler On Kere Kırk Hadis Metni meâli İzahı*, III. 379-381.

bid'at gibi başlıklar fikhî yön içerir. Bizim kastımız mesela ibadet konularından namazın geçtiği naslarda rükun, şart vb. unsurlara temas edilmesidir. Çantay, *On Kere Kırk Hadis ve Mealleri* adlı eserinde iman, ahlak, ibadet, aile hukuku, muamelat, suç ve cezalar, cihat, şehitlik, devlet yönetimi, adalet, şura gibi konularla ilgili hadislere yer vermiş ve bunların bir kısmını açıklamıştır. Eserde yer alan 1200 hadisin yaklaşık 420'sinin ahkâm hadisi olduğunu söyleyebiliriz. Çantay, temizlik, ibadet, evlenme, boşanma, muamelat, suç ve cezalar, yargılama, cihat, şehitlik ve benzeri konularla ilgili 130 civarındaki ahkâm hadisini “not” veya “izah” başlığıyla açıklamıştır.¹⁵⁴

Önsözdeki ifadeleri meâldeki yaklaşımlarına dair bazı ipuçları vermektedir. Çantay meâl yazma sebeplerini şöyle izah eder; bazı meâllerin kullandıkları kelimeler eskidir. Bir kısmında kelimelere verilen manaların birebir karşılıkları bulunmamaktadır. Bazılarının izahları makul değildir. Bazı meâllerde tahrif ve hatalar vardır. Kur'an'ın belağatı, icazı, lafızlarındaki mana yoğunlukları, Allah kelamı ve beşer kelamı arasındaki farklar, her dilin kendine has özellikleri gibi sebeplerle hakkıyla tercüme kabil değildir. Kelimelerdeki muhtelif manaların her birine yer vermek tercüme sınırlarını aşmaktadır. Bu meâl değil izah ve tefsir olur. Diğer taraftan bir meâlde bu anlamların ihmali kusur sayılır.¹⁵⁵ Bu meâli hazırlarken gözettiği prensipleri şöyle sıralar: Hurafe, mevzu hadis vb. uydurma rivayetlere yer verilmeyecektir.¹⁵⁶ Kelimelerin farklı manaları içerisinde tercihe şayan olanı kaydedecektir. meâlde gereksiz kelime kullanmayacaktır. Kelimelerin cümlelerdeki zamanlarına dikkat edecektir. Kur'an tabirlerine titizlik gösterecek, bunlara karşılık bulunmaya çalışılacaktır.¹⁵⁷ Dikkat edilirse izahlarda hassasiyet dil, anlam ve cümle kuruluşu üzerinedir. Çantay Türkçe, Arapça ve farsça bilmektedir.¹⁵⁸ Kendisini dil konusunda yetiştirdiği görülmektedir. Ayrıca Balıkesir Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmıştır.¹⁵⁹ Bazı fikhî konuların meâlini izahsız geçmesinde okuyucu kitlesinin konuyu bildiğini veya onların izahının yapılacağı yerin fıkıh kitapları olduğunu düşünmüş olabilir. Müellifimiz bazı ahkâm âyetlerin meâlinde teferruatlı bilgi için okuyucularını fıkıh kitaplarına yönlendirmiştir. Muhammed Abduh gibi çağdaşı âlimlere hürmetkâr ifadeler kullanan müellifimiz, konuyu ehline havale etmenin münasip olacağını düşünmüş olabilir.

154 Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay'ın “On Kere Kırk Hadis ” Adlı Eserinde Ahkâm Hadislerine Getirdiği Yorumların Fikhî Değeri”, *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu, 19-21 Eylül 2014*, Balıkesir, Bildiri s. 4.

155 Çantay, I, 5-7.

156 Sa'lebe bin Hâtib isimli sahabenin(!) zenginleştikten sonra ibadetleri bırakması menkıbesini kaynaklarda olmadığı ve sahabe adaletine uygun olmadığı gerekçeleriyle reddeder. Çantay, I, 290- 291.

157 İzahlar meâlin tercüme sınırlarını aştığını göstermektedir. Önsözde eseri için “İzahlı meâli Kerim” tabirini kullanmaktadır. Çantay, I, 8-9.

158 Bkz. Emre, Mehmed, *Hatıralarım, (Hasan Basri Çantay, 63-112)*, İstanbul 2000, 67.

159 Uğur, 114.

Ahkâm âyetlerini izah etmeyişinin bir sebebinin derviş meşrep olması sayılmaz. Çünkü derviş mezhepli olmak zahirle batını birlikte yürütmeye neden olabilir ama zahiri terk edenden istikameti düzgün derviş olmaz.

Yetimlerle ilgili çalışmaları ve diğer uğraşları, mülayim yapısı ve tasavvufla irtibatı bu kanaati desteklemektedir. Balıkesir'de şubesi bulunan Yeşilay cemiyeti, Verem Savaş Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu gibi derneklerde faaliyet göstermiştir.¹⁶⁰

NETİCE

Hasan Basri Çantay, furu-ı fikhın ibâdât, muâmelât ve ukûbât başlıkları altındaki ahkam âyetlerine çok az fikhî izahlar getirmektedir. Bunlardan ibâdât ve ukûbât konularına daha fazla yer vermektedir. Çantay, izahlarda önceliği ahlak, terbiye, evliliğin korunması, ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi gibi konulara vermektedir. Peygamberler tarihi ve siyer konuları da teferruatlı olarak izah ettiği, hatalı kanaatleri düzelttiği bahislerdendir.

---

160 Uğur, 115-116.